

ПАРУТА Ю. І.,

здобувач

(Науково-дослідний інститут приватного
права і підприємництва імені Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України)

УДК 347.191.11

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ

Наукова стаття присвячена дослідженню правових питань, пов'язаних із класифікацією такого виду непідприємницьких юридичних осіб, як громадські об'єднання. Вивчається зарубіжний досвід, а також вітчизняне законодавство щодо класифікації громадських об'єднань. Проводиться аналіз класифікаційних критеріїв, котрі визначені в Реєстрі юридичних та фізичних осіб-підприємців, Єдиному реєстрі громадських формувань, Реєстрі громадських об'єднань та Класифікаторі організаційно-правових форм господарювання. Пропонується внесення відповідних змін до Реєстру громадських об'єднань.

Ключові слова: непідприємницька юридична особа, громадське об'єднання, класифікація, критерії класифікації, види громадського об'єднання.

Научная статья посвящена исследованию правовых вопросов, связанных с классификацией такого вида непредпринимательских юридических лиц, как общественные объединения. Изучается зарубежный опыт, а также отечественное законодательство по классификации общественных объединений. Осуществляется анализ классификационных критериев, которые определены в Реестре юридических и физических лиц-предпринимателей, Едином реестре общественных формирований, Реестре общественных объединений и Классификаторе организационно-правовых форм хозяйствования. Предлагается внесение соответствующих изменений в Реестр общественных объединений.

Ключевые слова: некоммерческое юридическое лицо, общественное объединение, классификация, критерии классификации, виды общественного объединения.

The scientific article is devoted to research legal issues related to classification of such type of non-for-profit organisations, as public associations. International experience and national legislation on classification of public associations are studied. It is made analysis of classification criteria that are defined in Register of Legal Entities and individuals-entrepreneurs, the Unified Register of community groups, the Register of public associations and Classification organizational-legal forms of business. Proposed relevant amendments to Register of public associations.

Key words: non-for-profit organisations, public associations, classification, classification criteria, types of public associations.

Вступ. На сучасному етапі розвитку приватно-правової доктрини непідприємницькі юридичні особи відзначаються прискіпливою увагою з боку цивілістів. Про це свідчить збільшення кількості досліджень, конференцій та «круглих столів» на дану тематику. При цьому однаковий науковий інтерес становить вивчення як загального правового становища щодо усіх непідприємницьких юридичних осіб, так і їх видів. Активізація досліджень непід-

приємницьких юридичних осіб, вважаємо, зумовлена недостатньою визначеністю їх правового становища на рівні Цивільного кодексу України, наслідком чого є те, що регулювання їх правового становища здійснюється чисельними нормативно-правовими актами, котрі існують практично без будь-якого системного зв'язку. Така ситуація підтверджується і в юридичній літературі, де зазначається, що надане «...у спеціальних законах регулювання тих чи інших видів юридичних осіб, відсутність єдиного виваженого підходу до цього з фіксацією загальних засад у ЦК України призводить до численних непорозумінь» [1, с. 77]. Окрім того, непідприємницькі юридичні особи щороку все завзятіше вступають у відносини цивільно-правового характеру та стають невід'ємними їх учасниками.

У цьому аспекті можна констатувати, що саме тепер відбувається всебічне вивчення та удосконалення інституту непідприємницьких юридичних осіб. Одним із перспективних напрямків дослідження є здійснення їх класифікації, адже саме вона «... надає можливості групувати та порівнювати об'єкти, що належать до однієї системи, але відрізняються за певними характеристиками» [2, с. 153].

На сьогоднішній день маємо такий стан речей, за якого існує безліч непідприємницьких юридичних осіб, але незрозуміло, як вони співвідносяться одна з одною, чи є певні організації окремими організаційно-правовими формами, чи окремими видами якоїсь однієї організаційно-правової форми. Показовою є ситуація, пов'язана з громадськими об'єднаннями. Так, серед теоретиків не тільки цивільного, але й конституційного права відсутній єдиний підхід щодо видів громадського об'єднання. Їх коло є практично невизначеним, а це створює перешкоди у виробленні єдиних законотворчих засад їх правового регулювання. Крім того, при визначенні видів громадського об'єднання в наукових колах досить поширеною є теза про те, що якщо правове становище певного суб'єкта визначається спеціальним Законом, то, відповідно, він не є видом громадського об'єднання. Повністю погодитися із наведеною думкою немає можливості, адже, наприклад, банки, холдингові компанії у своїй діяльності також керуються спеціальними законами. Для банків таким є Закон України «Про банки та банківську діяльність», а для холдингових компаній Закон України «Про холдингові компанії в Україні», та все ж це не змінює того, що вони є акціонерними товариствами.

Не відзначаються єдністю розуміння в цьому напрямку і різноманітні реєстри. Серед них варто назвати Реєстр юридичних осіб та фізичних осіб– підприємців, Єдиний реєстр громадських формувань, Реєстр громадських об'єднань. Не вносить ясності в ситуацію і Класифікатор організаційно-правових форм господарювання. У них не закладено єдиних підходів щодо класифікації та видів громадського об'єднання, що призводить до додаткової плутанини в правозастосуванні. Такий стан речей пов'язаний із відсутністю на рівні Закону України «Про громадські об'єднання» виважених класифікаційних критеріїв поділу громадських об'єднань.

Постановка завдання. Усе вищенаведене обумовлює необхідність відповідних наукових досліджень. Тому в межах окресленої статті ставиться за мету здійснити аналіз різних підходів стосовно класифікації та класифікаційних критеріїв щодо громадських об'єднань у міжнародній правовій літературі, національному законодавстві, науковій доктрині та згаданих реєстрах.

Результати дослідження. Останні наукові дослідження та публікації щодо вказаної проблеми здійснили: Б.В. Авер'янов, В.В. Кочин, В.М. Кравчук, Л.І. Лойко, М.В. Менджул, І.Т. Темех, Т.М. Слінько та ін.

Передусім варто проаналізувати міжнародний досвід щодо класифікації. Загальновідомо, що громадські об'єднання в міжнародному праві визначаються, як неурядові організації, і цілком зрозуміло, що розмаїття неурядових організацій ускладнює здійснення їх класифікації. Та попри це, такі спроби здійснюються. Так, Лестером Саломоном та Гельмутом Анхеіром в університеті Джона Гопкінса (США) було розроблено класифікацію, яка отримала назву Міжнародної класифікації неприбуткових організацій ООН (ICNPO). Відповідно до неї, неурядові організації розподіляються за такими категоріями: культура і відпочинок; освіта і наукові дослідження; охорона здоров'я; соціальні служби; довкілля; розвиток і жит-

лова сфера; політична, правозахисна та інша громадська діяльність; філантропія та заохочення добровільної діяльності; міжнародна діяльність; бізнес і професійні асоціації, союзи [3]. На жаль, в Україні ця класифікація поки що не використовується, незважаючи на те, що рекомендації, котрі містяться в цьому документі, є корисними та широко використовуються у світі. Однак у нашій державі широкого розповсюдження набула класифікація за сферою діяльності, яка є деякою мірою спорідненою із вищенаведеною.

Британські дослідники пропонують дещо іншу класифікацію та виокремлюють шість видів діяльності неурядових організацій за метою: філантропія – форма благодійної діяльності, яка передбачає певну соціальну відстань між надавачем та отримувачем допомоги; посередництво – бюрократичні функції розвитку, надання послуг іншим організаціям, встановлення та підтримка зв'язків, представницькі функції; мобілізація – визначення фінансових джерел або добровольців для виконання певних справ; соціальна солідарність – надання допомоги цільовій аудиторії; зміна – метою діяльності є зміна поведінки або ставлення до інших; самовираження – мета: висловлення власної позиції посеред інших [4, с. 11].

Ще одну класифікацію неурядових організацій пропонує британська «Фундація співдружності». У її рамках громадянське суспільство трактується, як своєрідний стартовий пункт із поділом неурядових організацій на п'ять основних видів: неурядові організації, що займаються доглядом і соціальною допомогою; трудові спілки, котрі займаються умовами праці; релігійні організації, у фокусі діяльності яких – віра, людська поведінка, особистісні стосунки та моральність; політичні групи, мета діяльності яких – загальне управління і прогрес суспільства; організації, що займаються бізнесом [5, с. 53].

Далі ж звернемося до вітчизняних реалій класифікації громадських об'єднань. Слід сказати, що особливістю національного законодавства є те, що, починаючи з січня 2013 року громадські об'єднання отримали нове законодавче врегулювання.

У Законі України «Про громадські об'єднання» здійснюється класифікація громадських об'єднань за організаційно-правовою формою на громадську організацію та громадську спілку. Варто відзначити, що такий законодавчий підхід був оцінений критично в наукових колах. Так, В.В. Кочин стверджує, що цей поділ є недоцільним, оскільки єдиною відмінністю між такими юридичними особами є вимоги до їх засновників [6, с. 245], а І.В. Спасибо–Фатєєва зазначає, що «таким регулюванням підмінюється поняття організаційно-правової форми на вид товариства» [1, с. 75]. У попередніх наших публікаціях ми також наголошували на невідповідності цього поділу за таким критерієм, як «організаційно-правова форма» [7, с. 75]. На нашу думку, громадська організація та громадська спілка є видами громадського об'єднання. Оскільки вони відрізняються тільки суб'єктивним складом, то очевидно, що виокремлення їх як самостійних організаційно-правових форм є не виправданим.

Залежно від можливості участі в цивільному обороті громадські об'єднання класифікуються на ті, які мають статус юридичної особи, або його не мають. Громадські об'єднання, які мають намір здійснювати діяльність зі статусом юридичної особи, підлягають реєстрації згідно з положеннями Закону України «Про реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців», а громадські об'єднання, котрі не бажають набувати статусу юридичної особи, повідомляють про своє утворення уповноважений орган з питань реєстрації. Критерій наявності чи то відсутності статусу юридичної особи є своєрідним «первоначальним», який відкриває інші критерії для систематизації. Так, громадські об'єднання поділяються на такі, що можуть бути учасниками цивільно-правових відносин, та не можуть; мають право на створення відокремлених підрозділів, та не мають; правосильні здійснювати підприємницьку діяльність, та ні; вправі виконувати державні замовлення, і ті, яким таке право не надається тощо. І тільки ті громадські об'єднання, які отримали статус юридичної особи, наділені більшими можливостями, позаяк саме вони і є учасниками цивільно-правових відносин, мають право створювати відокремлені підрозділи, можуть займатися підприємницькою діяльністю, виконувати державні замовлення [8].

У світлі вищенаведеного можна констатувати, що аналізований закон істотно змінює правове становище громадських об'єднань та пропонує нові критерії для їх класифікації.

Основою будь-якого дослідження завжди стають попередні наукові розвідки. Щодо класифікації громадських об'єднань, то з цього приводу існують різні точки зору в національній юридичній літературі. Класифікація громадських об'єднань може проводитися за численними критеріями. Це і мета створення та функціонування, територія, на яку поширюється діяльність громадського об'єднання, засоби фіксації членів, вік, з якого можна стати учасником громадського об'єднання, тип членства, завдання, галузі діяльності, рівень політизованості та місце в політичній системі, сфера інтересів, рівень комерціалізації тощо [9, с. 356].

Серед іншого найбільш поширеними є класифікації, які в основному здійснені на основі сфери чи напрямків діяльності. Зазвичай така систематизація пропонується дослідниками конституційного та адміністративного права. Наприклад, див. Т.М. Слінько [10, с. 119], В.М. Кравчук [11, с. 48], В.Б. Авер'янов [12, с. 248–249].

У цивільному праві поширеною є класифікація саме за метою діяльності. Відповідно до положень Цивільного кодексу України товариства поділяються на підприємницькі та непідприємницькі. Основними відмінностями між ними є те, що підприємницькі товариства мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками, а непідприємницькі не мають на меті одержання прибутку для його розподілу між учасниками. Громадські об'єднання відносяться саме до непідприємницьких товариств, адже згідно з принципами утворення та діяльності їх учасники не мають права на частку майна громадського об'єднання, доходи та майно громадського об'єднання не підлягають розподілу між його учасниками. У цьому аспекті незайвим буде навести п. 5 ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання», де вказано, що «громадське об'єднання зі статусом юридичної особи є непідприємницьким товариством, основною метою якого не є одержання прибутку». Тобто мета діяльності громадського об'єднання не матеріальне збагачення, а щось інше, а саме: певне нематеріальне благо [8].

Значний науковий інтерес становлять доктринальні дослідження класифікації громадських об'єднань у галузі цивілістики. Зокрема, питанням класифікації досліджуваного суб'єкта займалася М.В. Менджул. Як один із класифікаційних критеріїв науковець виокремлює «мету створення та діяльності». Відповідно за цим критерієм вони поділяються на суспільно корисні (створені і діють із різними суспільно корисними цілями, зокрема: охорони прав людини, розвиток науки, мистецтва, культури, надання соціальних послуг та ін.) та приватно корисні (створені і діють з метою досягнення цілей та в інтересах виключно своїх членів) [13, с. 185].

Доречним буде сказати, що цей критерій класифікації є ключовим у систематизації В.В. Кочина, який у монографії «Непідприємницькі товариства як юридичні особи приватного права» класифікує всі непідприємницькі товариства на приватно корисні та суспільно корисні [14, с. 146]. Безумовно, така класифікація щодо непідприємницьких юридичних осіб є актуальною, однак для громадських об'єднань вона не є ключовою, оскільки практично всі громадські об'єднання відносяться до суспільно корисних. Це впливає з того, що, згідно з останніми законодавчими змінами щодо громадських об'єднань, вони створюються для здійснення та захисту прав і свобод не тільки своїх учасників, але невизначеного кола осіб.

М.В. Менджул проводить класифікацію ще й за іншими класифікаційними критеріями, але в силу того, що вітчизняне законодавство щодо громадських об'єднань зазнало істотних змін, деякі з них (наприклад, територія діяльності, спосіб обліку членів) є застарілими. Та разом із тим є й такі класифікаційні критерії, які є актуальними на сьогоднішній день. Зокрема, до них відносяться систематизація за сферою діяльності на правозахисні, освітні, культурні тощо; за суб'єктним складом (громадські організації поділяються за певною ознакою, що об'єднує їх членів, наприклад, вік, професія, стать) [13, с. 185]. У той же час до деяких класифікаційних критеріїв додаються нові. Так, тепер за суб'єктним складом громадські об'єднання поділяються на громадські організації та громадські спілки. Основна їх відмінність полягає в тому, що засновниками та учасниками громадської організації є фізичні особи, а засновниками громадської спілки виступають юридичні особи приватного права, учасниками громадської спілки вправі бути як фізичні, так і юридичні особи приватного права.

Зважаючи на величезну кількість громадських об'єднань та відсутність єдиних важених критерії їх класифікації, систематизація, в залежності від того, хто може бути засновником та учасником громадського об'єднання, видається досить перспективною. Вважаємо, що саме за допомогою такого критерію можна буде внести ясність у систему громадських об'єднань та систематизувати їх.

Як уже велася мова раніше, різноманітні реєстри, що існують в Україні, також не відзначаються єдністю щодо класифікації громадських об'єднань. Детальніше зупинимося на їх характеристиці.

У Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців здійснюється класифікація за організаційно-правовою формою. Серед іншого виділяють такі організаційно-правові форми, які стосуються теми нашого дослідження. Це громадська організація, об'єднання громадян, профспілки, благодійні організації та інші подібні організації (при цьому принципово незрозумілим видається те, які ж це інші подібні організації. Можна було б припустити, що це політичні партії чи то організації роботодавців, проте і вони виокремлюються, як окремі організаційно-правові форми), об'єднання підприємств, об'єднання профспілок, організація (установа, заклад) об'єднання громадян, організація роботодавців, підприємство об'єднання громадян (релігійні організації, профспілки), політична партія, профспілка (яка також виокремлюється нарівні з об'єднаннями громадян, благодійними організаціями та іншими подібними організаціями), релігійна організація, спілка об'єднань громадян, творча спілка (інша професійна організація) [15]. Практично ідентичним до цієї систематизації є підхід, закріплений у Класифікаторі організаційно-правових форм господарювання. Необхідно звернути увагу на те, що в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, Класифікаторі організаційно-правових форм господарювання продовжує вживатися застаріла термінологія. Вважаємо, що такий недолік необхідно виправити, адже негоже використовувати термінологію законодавчих актів, які втратили чинність, при цьому нехтуючи чинними нормативно-правовими актами. Наприклад, ЗУ «Про громадські об'єднання» введено нові поняття: «громадське об'єднання» та «громадська спілка», проте продовжує вживатися термін «об'єднання громадян», який був характерним для раніше діючого законодавства.

Ще одним реєстром, який варто проаналізувати, є Єдиний реєстр громадських формувань. Згідно з цим реєстром до громадських формувань віднесено: політичну партію, благодійну організацію, творчу спілку, торгово-промислову палату, постійно діючий третейський суд, асоціацію органів місцевого самоврядування [16]. Вважаємо, що політична партія, благодійна організація (а саме благодійне товариство), творча спілка та торгово-промислові палати включені в цей реєстр помилково, адже вони є громадськими об'єднаннями, а не громадськими формуваннями. Саме тому вони повинні бути виключені з цього реєстру.

Ще більше незрозумілою є позиція Державної реєстраційної служби України, позаяк на їхньому офіційному сайті до громадських формувань віднесено не тільки суб'єкти, котрі зазначені в Єдиному реєстрі громадських формувань, але й організації роботодавців та їх об'єднання, профспілки та їх об'єднання [17]. На нашу думку, зазначені вище суб'єкти повинні бути виключені із переліку громадських формувань, адже вони також є громадськими об'єднаннями.

Реєстром, який мав би внести ясність у ситуацію, є Реєстр громадських об'єднань, котрий був створений на виконання положень Закону України «Про громадські об'єднання». У ньому зовсім по-іншому здійснюється класифікація громадських об'єднань. Класифікаційними критеріями тут виступають «статус», «спрямованість» та «види». Відповідно за статусом громадське об'єднання може бути всеукраїнським, міжнародним, місцевим, обласним, первинним, регіональним та республіканським. За спрямованістю громадські об'єднання бувають дитячими, жіночими, із захисту населення від наслідків аварії на ЧАЕС, козацького спрямування, молодіжне, науково-технічне товариство, національних та дружніх зв'язків, об'єднання інвалідів, об'єднання ветеранів, об'єднання охорони пам'ятників історії

та культури, об'єднання охорони природи, освітньо або культурно-виховне, правозахисне, професійне, творче об'єднання, фізкультурно-спортивне та інші, тобто перелік є відкритим. А за видом громадські об'єднання класифікуються на асоціації кредитних спілок, відокремлені підрозділи іноземної неурядової організації, громадську організацію, громадську спілку, об'єднання організацій роботодавців, об'єднання профспілок, організації профспілок, організації роботодавців і профспілку [18]. Слід додати, що класифікація громадських об'єднань за статусом та спрямованістю має більше значення для конституційного права, а для цивілістики науковий інтерес становить саме класифікація за видом. У даному контексті треба сказати, що класифікація за видом здійснена не зовсім вдало, позаяк у Реєстрі громадських об'єднань громадські об'єднання за цим класифікаційним критерієм розташовані хаотично, та не повністю зрозуміло, чому сюди включені певні суб'єкти, а інші залишилися поза увагою (наприклад, творча спілка).

Така різноманітність породжує певні проблеми під час практичного застосування, адже розібратися в Реєстрах та Класифікаторі організаційно-правових форм господарювання для пересічного громадянина вкрай важко. Можливо, ця неузгодженість зумовлена різними часовими рамками їх започаткування, та все ж такий хаотичний підхід, вважаємо, не може бути виправданим.

З огляду на зазначене, варто сказати, що існує необхідність в усуненні цих протиріч. Це, вважаємо, можна зробити, обравши такий шлях: у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців визначити громадське об'єднання, як окрему організаційно-правову форму, тобто в цьому Реєстрі поняття «громадське об'єднання» буде узагальнюючим для всіх видів, а в Реєстрі громадських об'єднань має здійснюватися їх детальніша класифікація за видами на громадську організацію та громадську спілку. Відповідно усі громадські об'єднання будуть визначатися або як громадська організація, або як громадська спілка в залежності від суб'єктного складу засновників.

Висновки. Підбиваючи певний підсумок наведеному вище, можна зазначити, що на сьогодні відсутній єдиний підхід щодо класифікації громадських об'єднань, а відтак залишається незрозумілим, які конкретно об'єднання є громадськими. Особливістю національного законодавства є те, що правове становище громадських об'єднань визначається новоприйнятим Законом України «Про громадські об'єднання». У нормативно-правовому акті пропонуються нові критерії для класифікації громадських об'єднань. Причому наявність статусу юридичної особи є визначальною для класифікації, позаяк тільки ті громадські об'єднання, що володіють статусом юридичної особи, мають право бути учасниками цивільно-правових відносин, створювати відокремлені підрозділи, займатися підприємницькою діяльністю, виконувати державні замовлення.

Проведений аналіз класифікації громадських об'єднань дає можливість у перспективі говорити про необхідність законодавчого закріплення їх класифікації. Тільки тоді можна буде систематизувати всі громадські об'єднання. Така класифікація, на нашу думку, має бути закріплена в Законі України «Про громадські об'єднання». Класифікація повинна відбуватися в напрямку поділу громадських об'єднань за суб'єктним складом на громадську організацію та громадську спілку. Вважаємо, що саме за допомогою такого критерію можна буде внести ясність у систему громадських об'єднань та систематизувати їх.

Єдина класифікація є вкрай необхідною, що ще раз підтверджується на прикладі Реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, Єдиного реєстру громадських формувань та Реєстру громадських об'єднань, котрі функціонують у правовому полі автономно. Насамперед, необхідно узгодити термінологію та закріпити в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців єдине узагальнююче поняття «громадське об'єднання», а в Реєстрі громадських об'єднань здійснити їх деталізацію. Крім того, треба виключити політичну партію та творчу спілку з Єдиного реєстру громадських формувань, адже вони є видами громадського об'єднання, та оповістити інформацію на офіційному сайті Державної реєстраційної служби щодо переліку громадських формувань.

Список використаних джерел:

1. Спасибо–Фатєєва І.В. Юридичні особи за Цивільним кодексом України [Текст] / І.В. Спасибо–Фатєєва / Право України. – 2014. – № 2. – С. 70–79.
2. Правове регулювання некомерційних організацій в Україні : монографія [Текст] / [І.В. Спасибо–Фатєєва, В.І. Борисова, О.П. Печений та ін.; за заг. ред. І.В. Спасибо–Фатєєвої]. – Х. : Право, 2013. – 480 с.
3. Lester M. Salamon, Helmut K. Anheier The International Classification of Nonprofit Organisations : INCPO Revision, 1, 1996 p. 26. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://adm-cf.com/jhu/pdfs/CNP_Working_Papers/CNP_WP19.pdf.
4. Неурядові організації: досвід Сполученого Королівства / Британська Рада в Україні. – К., 1998. – 146 с.
5. Громадські організації та органи державного управління: питання взаємовідносин / за заг. ред. Нижник Н.Р. та Олуйко В.М. – Хмельницький : Вид-во ХУУП. – 236 с.
6. Кочин В.В. Сучасні проблеми цивільно-правового регулювання статусу громадських організацій в Україні [Текст] / В.В. Кочин // Методологія дослідження проблем цивільного права та процесу: науково-практична конференція, присвячена світлій пам'яті О.А. Пушкіна (26 травня 2012 р.). – Х.: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2012. – С. 244–247.
7. Парута Ю.І. Теоретико-правові аспекти визначення організаційно-правової форми громадського об'єднання [Текст] / Ю.І. Парута // Приватне право і підприємництво. Збірник наукових праць. Редкол.: Крупчан О.Д. (гол. ред.) та ін. – К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України. – 2014. – Вип. 13. – С. 74–76.
8. Про громадські об'єднання: Закон України [прийнятий 22.03.2012 р.]. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17/page>.
9. Журенок Т.В. Правовий статус та види громадських об'єднань [Текст] / Т.В. Журенок // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 356–360.
10. Слінько Т.М. Конституційно-правовий статус об'єднань громадян в Україні [Текст]: навч. посіб. / Т.М. Слінько, О.Г. Кушніренко. – Х. : Арсіс, 1998. – 176 с.
11. Кравчук В.М. Деякі підходи до класифікації громадських організацій в Україні [Текст] / В.М. Кравчук // Вибори та демократія. – 2007. – № 1. – С. 48–53.
12. Авер'янов В.Б. Адміністративне право України: Академічний курс: [підручник] : у 2 т. Т. 1. Загальна частина / [редколегія : В.Б. Авер'янов (голова) та ін.]. – К. : Юрид. Думка, 2005. – 536 с.
13. Менджул М.В. Види громадських організацій в Україні [Текст] / М.В. Менджул // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 1. – С. 184–188.
14. Кочин В.В. Непідприємницькі товариства як юридичні особи приватного права: монографія [Текст] / В.В. Кочин. – К.: НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2013. – 200 с.
15. Пошук відомостей в ЄДР. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://irc.gov.ua/ua/Poshuk-v-YeDR.html>.
16. Єдиний реєстр громадських формувань. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: rgf.informjust.ua/.
17. Державна реєстраційна служба України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.drsu.gov.ua/show/199>.
18. Реєстр громадських об'єднань. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rgo.informjust.ua/>.

